POLSKA AKADEMIA NAUK — ODDZIAŁ W KRAKOWIE
KOMISJA NAUK PEDAGOGICZNYCH

UNIWERSYTET PEDAGOGICZNY
IM. KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W KRAKOWIE

ROCZNIK KOMISJI NAUK PEDAGOGICZNYCH

TOM LXVI, 2013

POLSKA AKADEMIA NAUK — ODDZIAŁ W KRAKOWIE
KOMISJA NAUK PEDAGOGICZNYCH

UNIWERSYTET PEDAGOGICZNY
IM. KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W KRAKOWIE

ROCZNIK KOMISJI NAUK PEDAGOGICZNYCH

TOM LXVI, 2013

WARSZAWA — KRAKÓW

Komitet Redakcyjny
JAN KRUKOWSKI — przewodniczący, RYSZARD ŚLĘCZKA — sekretarz,
STANISŁAW PALKA — członek

Rada Naukowa
Józefa Bałachowicz, Zenon Gajdzica, Anna Karpińska, Kas Mazurek, Shunji Tanabe

Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych został wpisany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego na listę czasopism punktowanych

Recenzenci tekstów zamieszczonych w tomie

Prof. dr hab. Irena Adamek
Prof. dr hab. Krystyna Barłóg
Dr hab. prof. nadzw. Iwona Czaja-Chudyba
Dr hab. prof. nadzw. Grażyna Gunia
Dr hab. prof. nadzw. Jan Krukowski
Dr hab. prof. nadzw. Adam Mikrut
Prof. dr hab. Bożena Muchacka
Prof. dr hab. Stanisław Palka
Dr hab. prof. nadzw. Jolanta Zielińska

Redaktorzy
językowy — Adam Ruta
statystyczny — Adam Mikrut
naukowy — Stanisław Palka

Redaktor tomu
Adam Ruta

Publikacja dofinansowana ze środków Polskiej Akademii Nauk i Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

© Copyright by Autorzy, Polska Akademia Nauk i Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków 2013

ISSN 0079-3418

Realizacja wydawnicza: PAN Warszawska Drukarnia Naukowa
Skład i druk: PAN Warszawska Drukarnia Naukowa
ul. Śniadeckich 8, 00-656 Warszawa
tel./fax 22 628-76-14
e-mail: wdnpan@wdnpan.pl, www.wdnpan.pl

OD REDAKCJI

Od kilku lat informujemy czytelników i przyszłych autorów artykułów o nowych rozwiązaniach, które wprowadzamy w „Roczniku Komisji Nauk Pedagogicznych", a ich zadaniem jest uzyskanie coraz wyższej oceny wśród naukowych czasopism pedagogicznych. W tym roku pragniemy Państwu przekazać wiadomość, że nie tylko jesteśmy czasopismem punktowanym, stabilnym finansowo, ale także umieszczonym w bazie czasopism naukowych Index Copernicus Journals Master List. IC Journals Master List umieściło Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego na liście baz, za indeksację których periodyki otrzymują dodatkowe punkty w prowadzonej przez Ministerstwo ewaluacji. Czasopismo uzyska wskaźnik liczbowy ICV (Index Copernicus Value). To zmusza Komitet Redakcyjny do nadzwyczaj starannego doboru tekstów do następnych tomów, otwarcia czasopisma na świat, przyjmowania naukowych opracowań w języku angielskim, preferowania autentycznych wyników badań, w wyjątkowych tylko przypadkach kwalifikowania artykułów przeglądowych. A więc podstawowymi kryteriami przy kwalifikowaniu będą: naukowa wartość i język artykułu.

Tak jak w poprzednich latach, tak i w tym tomie zastosowaliśmy podział na dwa działy: historia wychowania i pedagogika. Tym razem to aż trzy teksty wypełniają dział historii wychowania, wszystkie oparte na dobrej bazie źródłowej, poszerzające i pogłębiające wiedzę o naszej przeszłości, o planach lub zrealizowanych rozwiązaniach edukacyjnych.

Trzynaście artykułów w dziale pedagogika prezentuje najpierw zagadnienia odnoszące się do nauczycieli i pedagogów (Krystyna Ablewicz, Bartłomiej Gołek, Iwona Czaja-Chudyba, Maria Kocór). Pojęcie edukacja wypiera wychowanie w odniesieniu już do dzieci w wieku żłobkowym. Trzy teksty odnoszą się do etapu najwcześniejszej i wczesnej edukacji dzieci. Są to artykuły napisane przez Martę Myszkowską-Litwę, Celestynę Grzywniak i Beatę Sufę. Pedagogika specjalna jest nowym przedmiotem studiów i badań naukowych, wyodrębnionym z pedagogiki. Ma ona różne specjalności, co potwierdzają zamieszczone w tym tomie teksty napisane przez Jacka Sikorskiego, Justynę Kotowicz, Agnieszkę Ochman i Mariana Ochmana. Tom zamykają dwa artykuły — Lucyny Smółki, która prezentuje własne przemyślenia na temat godności i przenoszenia jej do edukacji, oraz Agnieszki Kaczor, piszącej o świetlicach w ujęciu poznawczym i historycznym.

W tomie zamieszczono naukowe opracowania samodzielnych i niesamodzielnych nauczycieli akademickich, z przewagą tej drugiej grupy. Komitet Redakcyjny będzie zabiegał o większą liczbę artykułów profesorów i doktorów habilitowanych z Polski i z zagranicy.

SPIS TREŚCI — CONTENTS

Od Redakcji – Editorial Preface 3

HISTORIA WYCHOWANIA — HISTORY OF EDUCATION

Jan Ryś, *Hugona Kołłątaja wizja szkolnictwa i szkolenia wojskowego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów* (*Hugo Kołłątaj's vision of education and military training in the Polish-Lithuanian Commonwealth*) 5

Witold Chmielewski, *W trosce o narodowy i niezależny charakter Biblioteki Polskiej w Paryżu w czasie drugiej wojny* światowej (*Out of concern for the national and independent nature of the Polish Library in Paris during the second world war*) 15

Kazimiera Płoch, *Kształcenie techników farmaceutycznych w Krakowie w latach 1963–2007* (*Pharmacy technician training in Krakow in the years 1963–2007*) 33

PEDAGOGIKA — PEDAGOGICS

Krystyna Ablewicz, *Wartości antropologii, aksjologii i pedagogiki Gestalt w perspektywie pedagoga* (*Anthropological and axiological value of Gestalt therapy in focus the practice of pedagogy*) 53

Bartłomiej Gołek, *Samokształtowanie się praktyków pedagogicznych* (*The self-education process of educators*) 69

Maria Kocór, *Podmiotowe i pozapodmiotowe uwarunkowania twórczej szkoły i nauczyciela* (*Subjective and non-subjective conditionings of creative schools and creative teachers*) 89

Iwona Czaja-Chudyba, *Poznawcze bariery konstruktywnego krytycyzmu doskonalących się nauczycieli wczesnej edukacji* (*Cognitive barriers for constructive criticism of primary education teachers having in-service training*) 105

Marta Myszkowska-Litwa, *Semantyczna charakterystyka rzeczowników w mowie dziecka dwuletniego (analiza w kontekście pedagogicznym)* (*The semantic characteristic of the nouns in the two-year-old child's speech* [*pedagogical analysis*]) 117

Celestyna Grzywniak, *Możliwości wykorzystania psychomotoryki w stymulacji rozwoju dzieci oraz młodzieży* (*Possibilities of using psychomotor education in the stimulation of the development of children and young people*) 131

Beata Sufa, *Rozwijanie wyobraźni twórczej dzieci w edukacji elementarnej* (*Development of imagination in elementary school*) 145

Jacek Sikorski, *Wybrane czynniki środowiska rodzinnego warunkujące przebieg edukacji szkolnej dziecka z niepełnosprawnością intelektualną* (*The factors of family environment conditioning education of children with intellectual disabilities*) 159

Justyna Kotowicz, *Proces czytania głuchych* (*The reading process in deaf*) 173

Agnieszka Ochman, Marian Ochman, *Sytuacja rodzinna nieletnich osadzonych w Areszcie Śledczym w Krakowie* (*Family situation of minors held in Cracow's Detention Center*) 185

Agnieszka Lasota, Anna Bujnowska, *Poczucie jakości życia młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną* (*Quality of life of mentally handicapped young people*) 203

Lucyna Smółka, *Godność jako wartość i jej implikacje dla edukacji* (*Dignity as a value and its implications for education*) 215

Agnieszka Kaczor, *Funkcjonowanie dydaktyczne, wychowawcze i opiekuńcze świetlicy szkolnej* (*The functioning of the educational teaching and caring school room*) 229

ROCZNIK KOMISJI NAUK PEDAGOGICZNYCH
Tom LXVI, 2013: 15–32 PL ISSN 0079-3418

Witold Chmielewski
Uniwersytet Jana Kochanowskiego

W TROSCE O NARODOWY I NIEZALEŻNY CHARAKTER BIBLIOTEKI POLSKIEJ W PARYŻU W CZASIE DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ

Abstract

During the Second World War, the Polish Library in Paris was occupied by the Germans. The most valuable part of its collections had been hidden in the south of France. In order to fully secure its collections, it had been postulated to evacuate it to the United States. After the German occupation of Paris had been finished, the rebuilding process of the Polish Library was started. It was much helped by the Polish government-in-exile and aimed at the preservation of the Library`s independence.

Key words: national character, library collections, lectures, independence of influences
Słowa kluczowe: charakter narodowy, zbiory biblioteczne, odczyty, niezależność od wpływów

Biblioteka Polska w Paryżu powstała w dniu 24 listopada 1838 r. Jej stała siedziba mieściła sie od 1853 r. na Wyspie św. Ludwika, przy ul. Quai d'Orléans 6. Od samego początku swojego istnienia instytucja ta zaczęła spełniać bardzo ważną rolę w upowszechnianiu polskiej kultury we Francji, a przede wszystkimi pomagała dogłębniej przedstawić historię i teraźniejszość narodu polskiego w okresie zaborów. Zaświadczała o prężności polskiego środowiska emigracyjnego we Francji. Do jej powstania w istotnej mierze przyczynił się Karol Sienkiewicz, bliski współpracownik księcia Adama Czartoryskiego. Duży udział w utworzeniu tej znamienitej instytucji mieli także Leon i Karol Wodzińscy oraz Julian Ursyn Niemcewicz. W XIX w. z Biblioteką związanych było wielu wybitnych Polaków, zarówno literatów, artystów malarzy, jak i polityków, wojskowych, ludzi nauki, a także duchowieństwa. Wśród nich można wymienić Adama Mickiewicza, Zygmunta Krasińskiego, Adama Czartoryskiego, Władysława Zamoyskiego, Tytusa Działyńskiego, Joachima Lelewela, gen. Józefa Bema, gen. Karola Kniaziewicza, gen. Józefa Dwernickiego, Klementynę z Tańskich Hoffmanową i wiele

innych znanych osobistości. Biblioteka gromadziła cenne archiwalia, dzieła sztuki, unikalne wydania utworów literackich i inne skarby kultury narodowej[1]. Przede wszystkim była ona jednak, jak pisze jej wieloletni dyrektor Franciszek Pułaski „instytucją reprezentującą polskie aspiracje niepodległościowe"[2].

W dniu 6 lutego 1854 r. powołano w Paryżu do życia Towarzystwo Historyczno-Literackie, które po pewnym czasie uzyskało status towarzystwa wyższej użyteczności. Od początku swego istnienia Towarzystwo roztoczyło opiekę nad Biblioteką Polską. Obydwie instytucje stawiały sobie za główny cel działalności stanie na straży tradycji i rozwoju kultury polskiej. Harmonijne współdziałanie THL z Biblioteką Polską trwało blisko 40 lat. Pod koniec lat osiemdziesiątych XIX wieku zrodziła się myśl przekazania Biblioteki Akademii Umiejętności, działającej w Krakowie od 1872 r. W realizacji tej koncepcji nawiązywano do precedensu podporządkowania krakowskiej korporacji uczonych Stacji Naukowej w Rzymie. W rezultacie kilkuletnich rozmów i uzgodnień podpisano w dniu 18 września 1891 r. akt zasadniczy, na mocy którego THL przekazywało Akademii Umiejętności Bibliotekę Polską w Paryżu wraz z majątkiem ruchomym i nieruchomym oraz istniejącymi źródłami finansowania. Akademia przejmowała placówkę paryską pod pewnymi warunkami. Wśród nich wymieniono: odprawianie corocznego nabożeństwa żałobnego w Montmorency za duszę Juliana Ursyna Niemcewicza, Karola Kniaziewicza i innych osób, składanie na zebraniu publicznym w dniu 3 Maja sprawozdania z działalności mającej powstać Stacji Naukowej, sprawowanie przez Akademię nadzoru nad Biblioteką i Stacją poprzez Komitet Miejscowy i delegata Akademii Umiejetnosci. W akcie zasadniczym zastrzeżono między innymi, że gdyby narodowy charakter Akademii „miał ulec zmianie" oraz nie mogłyby być dopełnione inne jej zobowiązania, w tym wymienione powyżej, „cały majątek Towarzystwa Historyczno-Literackiego stanie się własnością «Biblioteki Polskiej» w Paryżu, a wszelkie prawa i obowiązki Akademii, objęte niniejszym układem, przejdą na Komitet miejscowy"[3]. Wszystkie sprawy majątkowe związane z przejęciem Biblioteki przez Akademię uregulowano rejentalnie w dniu 16 stycznia 1893 r.[4]

W nowych warunkach prawno-organizacyjnych, mimo istniejących niekiedy trudności, następował widoczny rozwój Biblioteki Polskiej, utworzono Stację Naukową. Z inicjatywy Władysława Mickiewicza w ramach Biblioteki Polskiej powstało w 1903 r. Muzeum poświęcone życiu i twórczości jego ojca Adama. Całą instytucją kierował wówczas Władysław Mickiewicz, a po jego śmierci w 1926 r., przez blisko 30 lat, z przerwą w okresie drugiej wojny światowej Franciszek Pułaski. Był on nie tylko dyrektorem, ale także delegatem Polskiej Akademii Umiejętności w tej zasłużonej instytucji naukowej i kulturalnej[5].

Okres najefektywniejszej pracy Biblioteki Polskiej w Paryżu przypadł na lata międzywojenne. W 1935 r. uruchomiono *Centre d'Studes Polonaise* (Ośrodek Studiów Pol-

---

[1] F. Pułaski, *Biblioteka Polska w Paryżu w latach 1893–1948*. Odbito na prawach rękopisu w 350 egzemplarzach, Paryż 1948, s. 37, 38; J. Mond, *Towarzystwo Historyczno-Literackie i Biblioteka Polska w Paryżu. Historia i dzień dzisiejszy*, „Nauka Polska" 1991, nr 2, s. 93, 94.

[2] F. Pułaski, *Biblioteka…*, s. 31. Franciszek Pułaski, ur. 8 marca 1875 r. w Żylińcach na Podolu, zm. 10 maja 1956 r. w Paryżu. Dyrektor Biblioteki Polskiej w latach 1926–1956 i delegat Polskiej Akademii Umiejętności w Paryżu.

[3] Tamże, s. 44.

[4] Tamże, s. 47, 48.

[5] J. Mond, *Towarzystwo…*, s. 99, 100.

skich), kształcący na krótko przed wybuchem wojny obywateli francuskich w zakresie trzech kierunków: 1) kultury i cywilizacji polskiej, 2) upowszechniania wiedzy o Polsce współczesnej, 3) historii wojskowości polskiej. Grono pracowników Biblioteki składało się z ludzi głęboko oddanych sprawie polskiej. Należeli do nich: Wanda Borkowska[6], dr Czesław Chowaniec[7], dr Emilia Fiszer[8], Irena Gałęzowska[9], Bronisława Monkiewicz[10], Jadwiga Ostrowska[11], Józefa Maria Parczewska[12]. Stabilna sytuacja Biblioteki Polskiej,

---

[6] Wanda Borkowska, ur. 1 sierpnia 1906 r. w Bachórzu. Ukończyła gimnazjum realne Sióstr Urszulanek we Lwowie w 1925 r. Studiowała na wydziale matematyczno-przyrodniczym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, a następnie na Uniwersytecie w Paryżu. Odbyła tam praktykę bibliotekarską. W Bibliotece Polskiej pracowała od 1931 r. kolejno jako pomoc i zastępca bibliotekarza, a następnie na stanowisku bibliotekarza, por.: Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, zespół: Polska Akademia Umiejętności (dalej: AN PAN i PAU), sygn. PAU I-139a, Nota biograficzna, 16 grudnia 1946 r. Akta tego zespołu nie posiadają paginacji.

[7] Dr Czesław Chowaniec, ur. 29 czerwca 1899 r. w Stanisławowie. Ukończył państwowe gimnazjum klasyczne we Lwowie w 1918 r. Studiował nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim i na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, uzyskując w 1925 r. stopień doktora filozofii. Odbył studia w Szkole Nauk Politycznych UJ. Uczestniczył w kursach bibliotekarskich i rozwijał swoje zainteresowania archiwalne. Przyczynił sie w dużym stopniu do utworzenia biblioteki i regionalnego muzeum pokuckiego w Stanisławowie. Od 1930 r. przebywał w Paryżu, wiążąc się na trwałe z Biblioteką Polską. W grudniu 1931 r. zarząd PAU powołał go na kustosza tejże instytucji. W latach 1931–1939 zorganizował kilkanaście wystaw historycznych w Bibliotece. Opracował wraz z Ireną Gałęzowską pierwszy tom *Katalogu rękopisów* Biblioteki Polskiej w Paryżu, przygotował w rękopisie monografię o założeniu Biblioteki i był zaangażowany w pracę *Centre d'Studes Polonaise*. Powołany został na współpracownika Komisji Historycznej i Komisji Historyczno-Wojskowej PAU. W 1939 r. wstąpił do oddziałów wojska polskiego we Francji, por.: AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a. Nota biograficzna, 16 grudnia 1946 r.

[8] Dr Emilia Fiszer, ur. 8 listopada 1885 r. w Łodzi. Ukończyła szkołę średnią w Łodzi. Studiowała przyrodę i techniki mikroskopowe na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie i na Sorbonie w Paryżu. W 1936 r. uzyskała doktorat. Od 1930 r. związana z Biblioteką dorywczo, a od 1935 r. zatrudniona na stałe. Była adiunktem w Muzeum Adama Mickiewicza. Od października 1944 r. uczestniczyła w reorganizacji zrujnowanego przez okupantów Muzeum, por.: AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a. Nota biograficzna, 16 grudnia 1946 r.

[9] Irena Gałęzowska, ur. 8 października 1890 r. w Warszawie. Naukę na poziomie średnim pobierała w klasztorze Sióstr Niepokalanego Poczęcia NMP w Niżniowie i w Jazłowcu. Maturę uzyskała we Lwowie. Studiowała polonistykę na Uniwersytecie Lwowskim, a następnie zdobywała wykształcenie na Sorbonie i w innych instytucjach naukowych w Paryżu. Od 1929 r. związana z Biblioteką, pracowała przy katalogowaniu rękopisów, była sekretarką kustosza, archiwistką, asystentką prof. Cazina w *Centre d'Studes Polonaise.* Ponadto zajmowała się działem kwerend, tłumaczeń i pomocą cudzoziemcom w pracy badawczej prowadzonej w Bibliotece, por.: AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a. Nota biograficzna, 16 grudnia 1946 r.

[10] Bronisława Monkiewicz, ur. 12 lutego 1887 r. w Kijowie. Do Paryża przybyła w 1910 r. Studia językowe odbyła w Alliance Francaises i na Sorbonie. Od 1 grudnia 1918 r. podjęła pracę w Bibliotece. W 1927 r. została mianowana kustoszem Muzeum Adama Mickiewicza. Prowadziła księgowość i pomagała F. Pułaskiemu w sprawach administracyjnych i personalnych Biblioteki, por.: AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a. Nota biograficzna, 16 grudnia 1946 r.

[11] Jadwiga Ostrowska, ur. 6 sierpnia 1906 r. w Warszawie. Studia polonistyczne na Uniwersytecie Warszawskim. W bibliotece pracowała od 1937 r. Zajmowała się archiwum bieżącym, prowadziła inwentarz książek i pomagała przy katalogowaniu nabytków, por.: AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a. Nota biograficzna, 16 grudnia 1946 r.

[12] Józefa Maria Parczewska, ur. 9 marca 1904 r. w Podkrzyżu na Wileńszczyźnie. Szkołę średnią ukończyła u Sióstr Nazaretanek w Wilnie. Studiowała polonistykę i romanistykę na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. W 1928 r. uzyskała stopień magistra filozofii w zakresie filologii francuskiej. W Bibliotece pracowała w latach 1930–1932 przy zbiorze rycin zagranicznych. Od 1 lutego została zatrudniona w Bibliotece przy katalogowaniu książek i w sekretariacie, por.: AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a. Nota biograficzna, 16 grudnia 1946 r.

w ramach której działała Stacja Naukowa PAU, Muzeum Mickiewicza i Ośrodek Studiów Polskich, uległa radykalnej zmianie wraz z wybuchem wojny[13].

Z możliwością konfliktu zbrojnego liczyły się już wcześniej władze Akademii. W trakcie wizyty Franciszka Pułaskiego w Krakowie w czerwcu i jego rozmowy telefonicznej w dniu 20 sierpnia 1939 r. z sekretarzem generalnym PAU przewidywano, że w wypadku wszczęcia wojny przez Niemcy hitlerowskie z Polską należy się spodziewać dużych utrudnień w stałym dopływie środków finansowych dla Akademii i prowadzeniu korespondencji. Z tego też względu uznano za słuszne wstrzymanie pracy Biblioteki Polskiej. Postanowiono zabezpieczyć zbiory. Nie zakładano ewakuacji bogatych zasobów bibliotecznych, ponieważ mogłaby ona narazić je na nowe niebezpieczeństwa. Zaraz po wybuchu wojny Pułaski, zgodnie z wytycznymi sekretarza generalnego PAU, podjął działania zmierzające do zabezpieczenia budynku przed pożarem, pociskami i atakiem gazowym. Najcenniejsze zbiory zgromadzono w pomieszczeniu z pancernymi drzwiami. Pracownicy Biblioteki, po otrzymaniu trzymiesięcznej odprawy, zostali zaangażowani w utworzonym Biurze Pomocy Ofiarom Wojny. Powstało ono w siedzibie Biblioteki na wniosek utworzonego na emigracji rządu polskiego. Kustosz Biblioteki dr Czesław Chowaniec zgłosił się do wojska pod dowództwem gen. Władysława Sikorskiego. Z chwilą nastania względnej stabilizacji rządu polskiego we Francji Biblioteka Polska wznowiła swoją działalność. Przystąpiono do wydawania dwutygodnika „La Voix de Varsovie" pod redakcją prof. Oskara Haleckiego i Jana Żarneckiego oraz kwartalnika „La Pensée Antitotalitare — Organe de la défense de l'individu" pod kierownictwem ks. Augustyna Jakubisiaka[14]. To właśnie w budynku przy ul. Quai d'Orléans 6 utworzono z inicjatywy prof. Oskara Haleckiego Uniwersytet Polski Zagranicą. Uroczysta inauguracja pracy tej instytucji odbyła się w dniu 1 grudnia 1939 r. Pierwsze wykłady wygłosili w dniu 28 stycznia 1940 r. aktualni i przyszli ministrowie rządu Władysława Sikorskiego — profesorowie Stanisław Stroński, Stanisław Kot i doc. Marian Kukiel. W działalności naukowej korzystano z bogatych zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu. W ramach zajęć uniwersyteckich prowadzono także wykłady na utworzonym przed wojną *Centre d'Studes Polonaise*. Uczelnia posiadała dwa wydziały: prawno-ekonomiczny i humanistyczny. Na zajęcia w obydwu wydziałach uczęszczało 100 osób, w tym połowa kobiet[15]. Podstawowym jednak zadaniem uniwersytetu było zamanifestowanie i utrzymanie ciągłości nauki polskiej, ciężko doświadczonej skutkami wojny, w tym Sonderaktion Krakau. Łącznie polska uczelnia w Paryżu skupiała 80 profesorów i docentów oraz 60 asystentów[16].

W krótkim okresie pomiędzy wybuchem wojny a zajęciem Paryża przez wojska niemieckie Biblioteka Polska rozwinęła kilka ważnych inicjatyw, wśród których należy wymienić zbieranie materiałów o stratach polskich w czasie wojny i przekazanie ich do Biura Celów Wojny rządu polskiego na uchodźstwie oraz zorganizowanie odczytów

---

[13] J. Winczakiewicz, *Biblioteka Polska w Paryżu*, „Pamiętnik Literacki" 1988, t. XII, s. 29, 30; *Polska Stacja Naukowa w Paryżu. Przewodnik*, oprac. E. Bieńkowska, K. Chmielowska, A. Gałkowski i in. Komitet Badań Naukowych, Warszawa–Paryż 1991, s. 10, 11.

[14] F. Pułaski, *Biblioteka*..., s. 116–118.

[15] Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps 10292, J. Hulewicz, *Działalność uczonych polskich na emigracji podczas drugiej wojny światowej*, bez pag.

[16] J.K. Pyłat, *PUNO Polski Uniwersytet na Obczyźnie*, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk–Londyn 2010, s. 20.

znanych osobistościach. Ponadto Biblioteka wypożyczyła polskim władzom wojskowym we Francji zbiór regulaminów wojskowych, które już nie odzyskała, a rządowi oddała na pewien czas do dyspozycji dużą ilość map i materiałów informacyjnych[17].

W maju 1940 r. w obliczu zachodzących zmian w położeniu wojskowym i militarnym Francji Franciszek Pułaski przystąpił do ewakuacji najcenniejszych zasobów zgromadzonych w budynku Biblioteki. Na dwa dni przed okupacją Paryża przez Niemców, w dużym pośpiechu, pokonując wiele trudności, zwłaszcza natury transportowej, udało się przy pomocy kilku francuskich przyjaciół umieścić we względnie bezpiecznych miejscach w samej stolicy i w południowej Francji (głównie w bibliotekach w Tuluzie):

a) całość spuścizny rękopiśmiennej Adama Mickiewicza i wszystkie rękopisy muzealne opisane w wydanym przez […] Katalogu;
b) najcenniejsze obrazy, rzeźby i pamiątki narodowe z Muzeum i Biblioteki oraz znaczną ilość umeblowania;
c) większą część działu rękopisów i autografów Biblioteki oraz katalog […] rękopisów, rezultat kilkuletniej pracy:
d) cały dział rycin;
e) całą bibliotekę podręczną z czytelni Biblioteki i dołączony do niej pośpiesznie wybór całości zbioru dzieł zasadniczych i dokumentacyjnych o Polsce.

Poza tym wspomnieć należy o wypożyczonej naszemu rządowi do Londynu bibliotece geograficzno-statystycznej, złożonej z naszych zbiorów, dla pracowni statystycznej w 1940 r. […] Wszystkie poza tym pozostałe w gmachu Biblioteki Polskiej zbiory (około 100 tysięcy tomów) zostały w październiku 1940 r. przez biuro [Alfreda] Rosenberga, przy udziale policji polowej i urzędników Państwowej Biblioteki Berlińskiej, zapakowane w 766 skrzyń i wywiezione do Niemiec[18].

W zabezpieczeniu zbiorów dużej pomocy udzielił kardynał August Hlond. Sam Pułaski po nieudanej próbie przedostania się do Wielkiej Brytanii zamieszkał na południu Francji w górskiej miejscowości Laborie, a jego współpracownicy w Grenoble. W mieście tym pod duchowym wpływem ks. prof. Augustyna Jakubisiaka kontynuowano zainicjowane przed wojną prace związane z działalnością paryskiej placówki. Delegat PAU starał się utrzymywać stały kontakt poprzez Kazimierza Woźnickiego z dozorcą budynku w Paryżu Leonem Bzylem[19].

Jak wynika z zachowanych dokumentów troskę o Bibliotekę przejawiał rząd polski w Wielkiej Brytanii. Osoby bezpośrednio z nią związane postanowił wspierać materialnie. W dniu 1 październiku 1940 r. minister spraw wewnętrznych prof. Stanisław Kot otrzymał do zaakceptowania listę osób na terenie Francji okupowanej i nieokupowanej, uprawnionych do pobierania w każdym miesiącu stałych zasiłków z Funduszu Kultury Narodowej, kierowanego przez doc. Uniwersytetu Jagiellońskiego Jana Hulewicza.

---

[17] F. P u ł a s k i, *Biblioteka…*, s. 121–123.

[18] Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: IPMS), zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: Ministerstwo WRiOP), sygn. A.19.II/14, Pismo F. Pułaskiego (delegata PAU) z 6 listopada 1944 r. do ks. Z. Kaczyńskiego w sprawie wparcia moralnego i materialnego Biblioteki Polskiej. Akta tego zespołu nie posiadają paginacji; por.: AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a, Sprawozdanie F. Pułaskiego, rozdziały: *VI. Drugi (minimalny) program ewakuacji B[iblioteki] P[olskiej] i jego wykonanie; VII. Losy pozostałych w domu B[iblioteki] P[olskiej] zbiorów; VIII. Raporty do Rządu i wnioski o odbudowie B[iblioteki] P[olskiej]*.

[19] F. P u ł a s k i, *Biblioteka…*, s. 131, 132, 155.

Biblioteka Polska w Paryżu miała otrzymać miesięcznie 20 tys. franków. Kwota ta została przeznaczona na wydatki rzeczowe instytucji oraz dla Kazimierza Woźnickiego, Ireny Gałęzowskiej, Tadeusza Szymberskiego, Marii Danilewiczowej i Leona Bzyla. Ponadto według innych kryteriów, niezwiązanych bezpośrednio z Biblioteką, przyznano zasiłki po 3 tys. franków w każdym miesiącu ks. Augustynowi Jakubisiakowi i prof. Zygmuntowi Zaleskiemu — osobom, które zawsze z wielką troską odnosiły się do działalności tej instytucji[20].

Położenie placówki w istniejących warunkach politycznych i militarnych Francji i Europy nie przedstawiało się dobrze w dającej sie przewidzieć perspektywie. Potęga niemiecka była widoczna. Coraz bardziej wzrastały restrykcje okupacyjne we Francji. Wpływy niemieckie zaznaczały sie wyraźnie również w jej nieokupowanej części. Losy ukrytych zbiorów bibliotecznych były w opinii Franciszka Pułaskiego niepewne. W tej sytuacji wysunął on postulat przeniesienia Biblioteki na pewien okres do Stanów Zjednoczonych. W tej sprawie nawiązał kontakt z amerykańskimi dyplomatami we Francji i Szwajcarii, uzyskując ich przychylność. Za ich pośrednictwem rozwinął owocne stosunki ze Zjednoczeniem Polskim Rzymsko-Katolickim z siedzibą w Chicago, Fundacją Kościuszkowską w Nowym Jorku i członkami Polskiej Akademii Umiejętności przebywającymi aktualnie w Stanach Zjednoczonych. Myślą tą podzielił się w piśmie z dnia 18 sierpnia 1940 r. z kierującym przez kilka miesięcy ambasadą polską przy rządzie Vichy *chargé d'affairs* Feliksem Frankowskim[21]. W lipcu i listopadzie wystąpił z obszernymi pismami do władz polskich w Londynie (prezydenta Władysława Raczkiewicza, premiera Władysława Sikorskiego i ministra Stanisława Kota, dowódcy Oddziałów i Obozów Wojska Polskiego w Szkocji Mariana Kukiela i ministra Augusta Zaleskiego), w których przedstawił i uzasadnił swoją koncepcję. Niektóre fragmenty tych memoriałów zostały przez Pułaskiego opublikowane[22].

W zespole akt Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przechowywany jest ponadczterostronicowy dokument pt. *Memorandum w sprawie Biblioteki Polskiej w Paryżu Fr[anciszka] Pułaskiego z 7 XI 1940 r.*, skierowany do prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Władysława Raczkiewicza[23]. Jak wynika z dokumentu, który zawiera podobną treść jak niewielkie fragmenty tekstu opublikowane przez dyrektora Biblioteki, ale sformułowaną w inny sposób, delegat PAU informował władze polskie o okolicznościach powstania i znaczeniu zamkniętej przez Niemców instytucji na przestrzeni ponadstuletniego okresu jej istnienia. Wskazał na jej rolę jako ważnego centrum życia duchowego i politycznego w najtrudniejszych okresach narodu polskiego. Podkreślił sprawność akcji ewakuacyjnej najcenniejszych zbiorów. Zwrócił uwagę, że obecnie Biblioteka nie ma możliwości wykorzystania swoich walorów dla

---

[20] IPMS, Ministerstwo WRiOP, sygn. A. 19.II/14, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *Potrzeby miesięczne. Wykaz osób uprawnionych do zasiłków z Funduszu Kultury Narodowej*, Londyn, 1 października 1949 r., bez pag. Nie jest pewne, czy zasiłek ten trafiał do adresatów, F. Pułaski pisze bowiem, że rząd polski w Londynie nie udzielał Bibliotece Polskiej *jakiejkolwiek pomocy materialnej w ciągu czterech lat okupacji niemieckiej*, por.: F. P u ł a s k i, *Biblioteka*…, s. 131.

[21] AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a, Sprawozdanie F. Pułaskiego, rozdział: *VIII. Raporty do Rządu i wnioski o odbudowie B[iblioteki] P[olskiej]*; F. F r a n k o w s k i, *Kryzysowy okres w stosunkach polsko-francuskich*, „Zeszyty Historyczne" 1963, z. 4, s. 71.

[22] F. P u ł a s k i, *Biblioteka*…, s. 130, 131.

[23] AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a, Sprawozdanie F. Pułaskiego, rozdział: *VIII. Raporty do Rządu i wnioski o odbudowie B[iblioteki] P[olskiej]*.

dobra Polski i bezpiecznego kontynuowania tradycyjnej, prowadzonej od wielu lat działalności. Odpowiednim miejscem stałej lub czasowej działalności dla szacownej instytucji byłyby Stany Zjednoczone, w których zamieszkuje kilka milionów Polaków. Kraj ten ma wspólnych z Polską bohaterów, walczących o wolność naszych narodów. Był nim m.in. Kazimierz Pułaski, daleki przodek Franciszka. Uważał, że fakt ten zapewne ułatwi mu pozyskanie środków finansowych na utrzymanie Biblioteki w Stanach Zjednoczonych. Sądził, że jako spadkobierca sławnego nazwiska, zamierzający przekazać Stanom Zjednoczonym pamiątki po wielkim generale, które miały stać się „zawiązkiem jego Muzeum w Savannah" oraz

> …jako delegat Polskiej Akademii Umiejętności, która wraz z Uniwersytetem Jagiellońskim, tak ciężko została dotknięta losem wojny, będzie mógł łatwo poruszyć opinię świata naukowego Stanów Zjednoczonych, a przede wszystkim wielkich instytucji pomocy naukowej, mających ambicje i precedensy ratowania niszczonych przez wojny wartości kulturalnych „Starego Świata". […] Przeniesiona do Stanów Zjednoczonych Biblioteka Polska mogłaby sie stać dla Ameryki ośrodkiem wiedzy i informacji […] nie tylko o Polsce, ale w ogóle o Centralnej Europie i o Rosji, urabiając opinię Stanów dla zagadnień tej części Europy z punktu widzenia polskiej racji stanu. Osiągnięcie tego celu jest ułatwione przez to, że dwie wielkie Biblioteki Waszyngtońskie i Nowojorska zgodziły się stworzyć z własnych zasobów oddziały dotyczące Polski i krajów przyległych, jeżeliby kompetentne siły ze strony polskiej byłyby zaofiarowane[24].

Przy Bibliotece zamierzał Pułaski zorganizować, wzorując sie na doświadczeniach paryskich z lat 1939–1940, uniwersytet, w którym byliby zatrudnieni polscy profesorowie. Pragnął skorzystać z doświadczenia w tym zakresie przebywającego w Stanach Zjednoczonych Oskara Haleckiego. Pułaski zakładał, że podjęcie decyzji o przeniesieniu Biblioteki powinno być poparte po zakończeniu wojny zgodą PAU. W międzyczasie, nim zostanie rozstrzygnięta kwestia ewentualnego przeniesienia instytucji za Ocean Atlantycki, zamierzał odwiedzić Stany Zjednoczone celem pozyskania środków finansowych na bieżące potrzeby i dokładnego zbadania możliwości realizacji nakreślonej koncepcji[25].

W dniu 3 grudnia 1940 r. wystosował pismo do wiceprezesa PAU i ostatniego przed wojną ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, prof. Wojciecha Świętosławskiego, który w tym czasie mieszkał w Stanach Zjednoczonych, z prośbą o opinię w kwestii przeniesienia Biblioteki Polskiej na kontynent północnoamerykański, a także o radę, jak należy sformułować memoriał (kolejny) do rządu polskiego w tej sprawie, aby odniósł on pożądany skutek.

Odpowiadając, wielki uczony stwierdził, że jest „rzeczą ryzykowną" dążenie do jakiegokolwiek rozwiązania w aktualnej sytuacji kwestii przyszłości Biblioteki Polskiej w Paryżu. Stanowisko swoje motywował tym, że nie są znane wyniki wojny, nie wiadomo jakie skutki psychologiczne ona wywoła. Być może dojdzie do „uleczenia" nastrojów nacjonalistycznych, a wtedy sytuacja na świecie ulegnie zmianie. Nie był też Świętosławski pewien, czy trwały na pozór ustrój w krajach wydawałoby się stabilnych nie ulegnie zmianie (być może miał tu na myśli Stany Zjednoczone), na skutek

---

[24] IPMS, Ministerstwo WRiOP, sygn. A.19.II/14, *Memorandum w sprawie Biblioteki Polskiej w Paryżu Fr[anciszka] Puławskiego* [sic!] *z 7 listopada 1940 r.*

[25] Tamże.

podskórnego działania sił i prądów społeczno-politycznych. Uważał natomiast, że należy wszystko zrobić, aby rząd polski zadbał o utrzymanie prawa własności do Biblioteki i zachowanie miejsca lokalizacji tej placówki. Co zaś do kwestii zredagowania memoriału do rządu polskiego sądził, że odpowiedni prawnik powinien przedstawić tezy prawne w sprawie dobrze skonstruowanego „aktu władania i innych szczegółów prawnych" z uwzględnieniem interesów Polskiej Akademii Umiejętności. Wojciech Świętosławski opowiedział się przeciwko przyjazdowi Pułaskiego do Stanów Zjednoczonych w sprawie Biblioteki Polskiej, jako działaniu zbytecznemu. Odradzał mu również ostateczne załatwienie sprawy przed zakończeniem wojny[26].

Stanowisko w sprawie inicjatywy Franciszka Pułaskiego dotyczącej Biblioteki Polskiej w Paryżu zajął w specjalnej notatce, sporządzonej na potrzeby władz na uchodźstwie, doc. Jan Hulewicz (być może tylko dla Stanisława Kota, któremu wówczas podlegały sprawy kultury, w tym Fundusz Kultury Narodowej). Zauważył, że rozstrzygnięcia kwestii miejsca działalności Biblioteki może dokonać tylko Walne Zebranie członków PAU. Oczekiwał, aby w tej sprawie wypowiedziało się kilku członków PAU, przebywających aktualnie na emigracji. Wyraził obawę, że w trakcie transportu w czasie wojny zbiorów bibliotecznych za Ocean statek może zatonąć, co byłoby ogromną stratą dla kultury polskiej. Jedynym argumentem przemawiającym, do pewnego stopnia, za przeniesieniem Biblioteki na kontynent amerykański był zamiar tworzenia tam przez profesora Rafała Taubenschlaga Polskiego Instytutu Naukowego. Stwierdził, że nie należy przeceniać korzyści płynących z faktu, że Franciszek Pułaski jest spadkobiercą znanego w Ameryce nazwiska. Zwrócił uwagę na zastrzeżenia Wojciecha Świętosławskiego w sprawie realizacji koncepcji przeniesienia Biblioteki[27].

Pozytywnie natomiast na temat koncepcji ewakuacji znajdujących się w ukryciu zbiorów Biblioteki Polskiej wypowiedziała się przebywająca już w Londynie Maria Danilewiczowa. Uznała jednak, że na „definitywne" rozstrzygnięcia w tej sprawie jest jeszcze czas. Wyjazd Pułaskiego do Stanów Zjednoczonych uznała za korzystny dla zbiorów bibliotecznych[28].

Podobnego zdania był również Mirosław Arciszewski, kierujący Dyrekcją (odpowiednik departamentu) Polityczną Ministerstwa Spraw Zagranicznych, który uznał projekt zabezpieczenia zasobów Biblioteki Polskiej w Stanach Zjednoczonych za korzystny. Pułaski bowiem, mając dobre kontakty w tym państwie, mógł nie tylko dać pewne schronienie zbiorom, ale także je skutecznie pomnożyć. Arciszewski prosił prof. Stanisława Kota, jako ministra spraw wewnętrznych, o zajęcie stanowiska w sprawie propozycji Pułaskiego, a w przypadku pozytywnej decyzji, o przydzielenie niezbędnych środków na sfinansowanie przedsięwzięcia. Zwracał uwagę na pilny charakter sprawy[29].

---

[26] Tamże, Odpis. Poufne pismo W. Świętosławskiego z 17 marca 1941 r. do F. Pułaskiego. Odpisy pisma otrzymali: Ambasada Polska w Waszyngtonie, dyrektor Fundacji Kościuszkowskiej w Nowym Jorku, prof. Oskar Halecki, por.: AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a, Sprawozdanie F. Pułaskiego, rozdział: *VIII. Raporty do Rządu i wnioski o odbudowie B[iblioteki] P[olskiej]*.

[27] IPMS, Ministerstwo WRiOP, sygn. A. 19.II/14, J. H u l e w i c z, *Notatka*, Londyn 21 kwietnia 1941 r.

[28] Tamże, Uwagi odręczne Marii Danilewiczowej, 29 kwietnia 1941 r.

[29] Tamże, Pismo M. Arciszewskiego z 15 maja 1941 r. do S. Kota w sprawie Biblioteki Polskiej w Paryżu.

Równolegle z memorandum do prezydenta, Franciszek Pułaski występował w sprawie ewakuacji Biblioteki do Stanów Zjednoczonych z pismami do premiera Władysława Sikorskiego, ministra spraw zagranicznych Augusta Zaleskiego i polskiego ambasadora w Waszyngtonie Jana Ciechanowskiego. Kwestią tą próbował zainteresować także gen. Józefa Hallera, który kierował Urzędem Oświaty i Spraw Szkolnych w Londynie. Wszystkie te i jeszcze inne, mniej znaczące inicjatywy Pułaskiego w sprawie przeniesienia Biblioteki Polskiej za Ocean nie przyniosły spodziewanych rezultatów i budziły sporo kontrowersji w kręgach uchodźczych[30]. O niepodejmowaniu realizacji tej koncepcji w znacznym stopniu zadecydowała prawdopodobnie opinia byłego ministra Świętosławskiego, który był sceptyczny wobec idei wywożenia zbiorów bibliotecznych do Stanów Zjednoczonych i brak odpowiednich środków finansowych w budżecie rządowym na przeprowadzenie ewakuacji. Fakt ten oraz brak zainteresowania rządu materialną sytuacją Biblioteki Polskiej wywoł gorycz u delegata PAU w Paryżu. Niemniej jednak przez cały okres okupacji niemieckiej sprawował pieczę nad przechowywanymi zbiorami oraz patronował pewnym działaniom podejmowanym przez pracowników i przyjaciół Biblioteki[31].

W połowie 1944 r. sytuacja polityczna i militarna Polski oraz całej Europy uległa zasadniczej zmianie. Potęga niemiecka przestała już zagrażać. Coraz większy natomiast niepokój zaczął budzić rosnący w siłę Związek Sowiecki. Zagrożenie z jego strony stawało się dla Polski coraz bardziej realne. Sytuacja ta napawała obawą Franciszka Pułaskiego i inne osoby związane z Biblioteką Polską w Paryżu. Po ostatecznym opuszczeniu przez Niemców stolicy Francji droga do reaktywowania wszystkich form działalności tej zasłużonej instytucji została otwarta. Do odbudowy ze zniszczeń wojennych stanęli wszyscy dotychczasowi pracownicy, oprócz zmarłego w międzyczasie Tadeusza Szymborskiego. Podjęto ogromny wysiłek wyremontowania zdewastowanego przez Niemców budynku przy ul. Quai d'Orléans 6[32].

Odzyskaniem zrabowanych zasobów Biblioteki Polskiej podczas wojny zainteresowało się, na podstawie raportu nadesłanego z kancelarii prezydenta RP, kierowane przez dra Karola Estreichera juniora Biuro Rewindykacji Strat Kulturalnych Ministerstwa Prac Kongresowych[33].

Pragnąc nadal realizować dzieło odbudowy Biblioteki Franciszek Pułaski, już w kilka tygodni po przyjeździe z ukrycia w Laborie do Paryża, zwrócił się pismem z dnia 6 listopada 1944 roku do księdza Zygmunta Kaczyńskiego — ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w rządzie Stanisława Mikołajczyka o „poparcie moralne i materialne naszych [jego i współpracowników] poczynań"[34]. Informował, że przystąpiono do poszukiwania wywiezionych przez okupanta zbiorów. Stopniowo przygotowywano Bibliotekę do wznowienia pracy, rozwijano działalność biblioteczną, wystawienniczą, odczytową. Przewidywał, że wstępny koszt odrestaurowania zdewasto-

---

[30] AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a, Sprawozdanie F. Pułaskiego, rozdział: *VIII. Raporty do Rządu i wnioski o odbudowie B[iblioteki] P[olskiej]*.

[31] F. P u ł a s k i, *Biblioteka*…, s. 131.

[32] Tamże, s. 141, 142.

[33] IPMS, Ministerstwo WRiOP, sygn. A.19.II/14, Pismo K. Estreichera z 10 października 1944 r. do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Funduszu Kultury Narodowej w sprawie zasiłku FKN dla dra J. Żarnowskiego.

[34] Tamże, Pismo F. Pułaskiego z 6 listopada 1944 r. do Z. Kaczyńskiego w sprawie pomocy dla Biblioteki Polskiej [w rękopisie i maszynopisie].

wanego przez Niemców budynku nie powinien na razie przekroczyć 200 tys. franków. Całość prac remontowych zamierzał przeprowadzić po zakończonej wojnie za środki uzyskane ze Stanów Zjednoczonych. Pułaski podkreślał, że jeszcze nigdy Biblioteka Polska nie miała tak dobrego klimatu dla swojej działalności jak wówczas. Tę pomyślną dla szacownej instytucji koniunkturę proponował wykorzystać. Przewidywał bowiem „smutny fakt, że oficjalne nasze wystąpienia [rządu londyńskiego i Biblioteki] będą krępowane czynnikami zewnętrznym, dla naszego rządu nieprzychylnymi. Bezpośrednie działanie Biblioteki na sfery intelektualne tych przeszkód jest pozbawione”[35]. List został rozpatrzony, a odpowiedź wysłał doc. Jan Hulewicz — kierownik Działu Nauki i Szkół Wyższych Ministerstwa WRiOP w dniu 21 listopada 1944 r.[36]

W dniu 10 listopada Franciszek Pułaski wystosował pismo do Władysława Raczkiewicza — prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie. W zasadniczej swej treści list był podobny do pisma skierowanego do Zygmunta Kaczyńskiego. Dyrektor Biblioteki prosił protektora Polskiej Akademii Umiejętności o poparcie w pozyskiwaniu funduszy na rzecz przywrócenia do pełnej działalności kierowanej przez niego instytucji. Prośbę swoją motywował:

> W gorączkowym pośpiechu dążę do ożywienia tego gmachu, którego poszarpane ściany głośno wołają o ratunek. Odżycie szybkie i bujne Biblioteki będzie tu na gruncie paryskim, symbolem naszej siły odrodzonej. A że dźwiganie się nasze z nieszczęśliwego upadku najczęściej wzmaga siły i tu wierzę w przyszły, jeszcze znamienitszy, niż dotąd, rozwój tej instytucji […] Mam głęboką wiarę, ze z ruiny tego sławnego domu i z uratowania skarbów kultury narodowej, można jeszcze stworzyć piękną świątynię polskiego imienia[37].

Prosił również prezydenta RP o nadanie Złotego Krzyża Zasługi dozorcy budynku przy ul. Quai d’Orléans 6, Ślązakowi Leonowi Bzylowi. Człowiek ten bowiem, często z narażeniem życia, ratował i dbał o zbiory biblioteczne[38].

Grabieżczą działalność okupanta w Bibliotece na bieżąco śledził i rejestrował także przebywający w Paryżu historyk sztuki dr Jan Żarnowski. Wraz z Leonem Bzylem ustalił on nazwiska Niemców i nazwy firm zajmujących się wywożeniem książek. Wykonał wiele unikalnych zdjęć dewastowanej Biblioteki. Rezultaty swej pracy przedstawił w sprawozdaniu przesłanym do Biura Rewindykacji Strat Kulturalnych w Londynie[39].

---

[35] Tamże. Jak wynika z wielu innych pism Pułaskiego przez negatywne „czynniki zewnętrzne” rozumiał on ewentualne wpływy PKWN i sił komunistycznych we Francji na Bibliotekę.

[36] Tamże, Adnotacja odręczna na rękopisie pisma Pułaskiego z dnia 6 listopada 1944 r.

[37] Tamże, Odpis pisma F. Pułaskiego z 10 listopada 1944 r. do W. Raczkiewicza w sprawie udzielenia wsparcia dla Biblioteki Polskiej. Część tego pisma została opublikowana, por.: F. P u ł a s k i, *Biblioteka*…, s. 148. Niektóre jego fragmenty różnią się od powyżej cytowanego pisma. Ogólna treść i intencja obydwu tekstów jest jednakowa. F. Pułaski twierdzi, że odpowiedź na to pismo otrzymał od W. Raczkiewicza z datą 21 listopada 1944 r., a więc w dniu wymienionym w adnotacji odręcznej na piśmie Pułaskiego do Kaczyńskiego.

[38] IPMS, Ministerstwo WRiOP, sygn. A.19.II/14, Odpis pisma F. Pułaskiego z 10 listopada 1944 r. do W. Raczkiewicza w sprawie udzielenia wsparcia dla Biblioteki Polskiej. Leon Bzyl otrzymał Złoty Krzyż Zasługi z Mieczami, por.: F. P u ł a s k i, *Biblioteka*…, s. 148.

[39] Tamże. Pismo K. Estreichera z 10 października 1944 r. do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Funduszu Kultury Narodowej w sprawie zasiłku FKN dla dra J. Żarnowskiego.

Lista osób, które w sposób szczególny zasłużyły się dla zabezpieczenia zbiorów bibliotecznych zrabowaniem ich przez niemieckiego okupanta była znacznie większa[40].

Troszcząc się o przyszłość Biblioteki i zapewnienie materialnych podstaw jej działalności, przede wszystkim starał się Franciszek Pułaski o utrzymanie ducha narodowego i niezależności politycznej tej zasłużonej instytucji. W obliczu rysującej się sytuacji politycznej na terenach Polski administrowanych przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego dyrektor paryskiej książnicy podjął starania zmierzające do uniezależnienia tej placówki od nowych władz, popieranych przez Związek Sowiecki. Realizacja tego zadania była głównym celem działania Pułaskiego w pierwszych, powojennych latach[41]. Pragnąc poinformować społeczność polską o podjętych inicjatywach na rzecz wznowienia działalności Biblioteki już 29 listopada 1944 r. (z okazji rocznicy powstania listopadowego) zorganizowano w niej pierwsze po opuszczeniu Francji przez Niemców zebranie publiczne z udziałem licznej rzeszy Polaków przebywających w Paryżu, Marii Mickiewiczówny — wnuczki sławnego wieszcza i ambasadora Kajetana Morawskiego. Spotkanie miało charakter niezwykle patriotyczny. Zebrani zapoznani zostali z losami zbiorów bibliotecznych w czasie wojny i znaczeniem instytucji w dziejach polskiego narodu[42].

---

[40] AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a. „Wykaz osób, które oddały wyjątkowe usługi w dziele zabezpieczenia zbiorów Biblioteki Polskiej od grabieży niemieckiej w latach 1940–1945.

P. Jan Żarnowski (b[yły] konserwator Ermitażu w Leningradzie) 21 Quai de Bourbon — Paryż IV. Przez tajny z narażeniem się osobistym nadzór nad domem i zbiorami Biblioteki, wykonywanymi z ramienia administracji Biblioteki w latach 1940–[19]45.

Julien Cain, Administrator Bibliothèque Nationale za jego zgodę i przeprowadzenie we Francuskim Ministerstwie Oświaty projektu ratowania B[iblioteki] P[olskiej], przez oddanie jej pod zarząd Biblioteki Narodowej. Projekt ten nie został przez niego urzeczywistniony z niezależnych od niego przyczyn.

J.L.Vaudoyer w 1940 r. Conservateur du Musée Carnavalet za zgodę na oddanie w Muzeum Carnavalet sali na przechowanie zbiorów Biblioteki Polskiej, których nie można było ewakuować.

François Boucher Directeur du Musée Carnavalet za oddanie sali na przechowanie około 10 000 tomów i wielu pamiątek narodowych, obrazów rzeźb itp. i opiekę nad temi zbiorami w latach 1940–[19]45 z osobistym się narażeniem wobec władz okupacyjnych.

Jean de La Monneraye Conservateur de la Bibliothèque historique de la ville de Paris z powyższego tytułu.

Henri de Montford Directeur Administratif de l'Institut de France za przechowanie w jego posiadłości w La Fléche znacznej części rękopisów B[iblioteki] P[olskiej] i za opiekę nad domem Biblioteki.

Mlle F. Arduin Bibliothecaire en chef de la Bibliothèque de l'Université de Toulouse za przechowywanie z wyjątkową pieczołowitością i staranne ukrycie zbiorów B[iblioteki] P[olskiej] w czasie wizytacji niemieckiej, osobiste narażenie się wobec władz niemieckich i milicji francuskiej.

Mme S. Dobelmann-Kravtschenko Bibliothecaire de la Bibliothèque Municipale de Toulouse za przechowanie działu rycin B[iblioteki] P[olskiej] i Muzeum Mickiewiczowskiego oraz kilku skrzyń z cenniejszymi wydawnictwami. W chwili sekwestru Biblioteki Tuluzańskiej z powodu odnalezienia w jej gmachu składów intendentury francuskiej z narażeniem osobistym dopomogła do wywiezienia w bezpieczne miejsce naszych zbiorów i powróciła je w całości.

François Pitangue Bibliotekarz Biblioteki Uniwersyteckiej w Montpellier, który przechował wycofane z Biblioteki w Pau auto grafy Mickiewiczowskie i najcenniejsze pamiątki Muzealne. W czasie walk z milicją i niemcami, w których jedyny syn jego zginął, ukrył on w jednym kościołów i w okolicznym zamku powierzone mu depozyty Muzealne.

M. Deltheil w 1940 r. Rektor Uniwersytetu w Montpellier za zezwolenie Bibliotece Uniwersyteckiej dane ukrycia naszych zbiorów Muzealnych".

[41] J. W i n c z a k i e w i c z, *Biblioteka Polska…*, s. 30.

[42] F. P u ł a s k i, *Biblioteka…*, s. 149–151.

Starając się realnie przeciwstawić konsekwencjom płynącym z mogących zaistnieć w niedalekim czasie niekorzystnych dla narodu polskiego warunków politycznych w kraju, Franciszek Pułaski dążył do restytuowania działającego wcześniej Komitetu Miejscowego, który mógłby przejąć Bibliotekę Polską w Paryżu. Cele i zadania tego organu społecznego przedstawił ambasador Morawski w następujący sposób:

> Komitet Miejscowy Biblioteki znajduje źródło swego powstania w akcie cesji Biblioteki dokonanym w r. 1897 przez Towarzystwo Historyczno-Literackie w Paryżu na rzecz Akademii Umiejętności w Krakowie, późniejszej PAU. Przewidziano wówczas utworzenie przy Dyrektorze Biblioteki ciała doradczego, którego członkowie powoływani byli spośród wybitniejszych osobistości z emigracji polskiej. Komitet istniał i działał nieprzerwanie za czasów ś.p. Władysława Mickiewicza, a następnie przy dyrektorze Pułaskim […] Znaczenie jego jest tem doniosłe, że w myśl tajnej, nieujawnionej klauzuli wspomnianego aktu cesji w razie zamknięcia Polskiej Akademii Umiejętności, niemożności wykonywania przez nią jej działalności lub utraty jej narodowego charakteru, tytuł własności Biblioteki Polskiej i Muzeum Mickiewiczowskiego przechodzi na Komitet Miejscowy[43].

F. Pułaski podjął próbę zorganizowania pierwszego po drugiej wojnie światowej zebrania tego organu doradczego w dniu 6 grudnia 1944 r. W spotkaniu uczestniczyli jednak tylko Kajetan Morawski i Franciszek Pułaski. Maria Mickiewiczówna nie wzięła udziału w zebraniu z powodu złego stanu zdrowia. Jedyny spośród żyjących jeszcze członków przedwojennego Komitetu — prof. Zygmunt Zaleski przebywał w obozie niemieckim. Przedmiotem posiedzenia Komitetu w bardzo okrojonym składzie były kwestie remontowo-budowlane, związane z przywróceniem do pełnej użyteczności budynku Biblioteki i sprawa pozyskania do realizacji tego celu niezbędnych środków finansowych[44].

Inicjatywy Franciszka Pułaskiego, wspierane przez ambasadora Kajetana Morawskiego, zostały zaakceptowane przez kierującego Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego prof. Władysława Folkierskiego, który w depeszy do ambasadora Rzeczypospolitej Polskiej w Paryżu pisał:

> …wydaje mi się, że należałoby stale kierować się tą zasadą, że wobec istnienia naczelnych władz oświatowych polskich, to jest Ministerstwa Oświaty na emigracji, a zawieszenia chwilowo czynności Polskiej Akademii Umiejętności, żadne kroki w sprawie

---

[43] IPMS, Ministerstwo WRiOP, sygn. A.19.II/14, Odpis pisma K. Morawskiego z 18 grudnia 1944 r. do ministra spraw zagranicznych w sprawie Biblioteki Polskiej przy tajnym piśmie przewodnim M. Arciszewskiego z 9 stycznia 1945 r. do W. Folkierskiego.

[44] Tamże, *Odpis. Protokół posiedzenia Komitetu Miejscowego Biblioteki Polskiej w Paryżu z dnia 6 grudnia 1944*, z zastrzeżeniem tajności. Jak wynika z protokołu na zebraniu tym, „wobec śmierci członków Komitetu Miejscowego p. Stanisława Badeniego, p. M. Curie-Skłodowskiej i p. T. Chojeckiego postanowiono zaprosić do komitetu pp. Wacława Grzybowskiego, ks. Augustyna Jakubisiaka i dr. Michała Zielińskiego". Członkostwo Morawskiego, byłego ambasadora RP w Moskwie Grzybowskiego i Zielińskiego miało charakter zastępczy. W styczniu 1946 r. F. Pułaski zaproponował sekretarzowi generalnemu PAU wystosowanie do tych osób pism z podziękowaniem za pełnione funkcje. Uznał, że Morawski i Grzybowski nie mogą być członkami w Komitecie ze względów politycznych. Jednocześnie dyrektor prosił o mianowanie na członków Komitetu Miejscowego: Pawła Kucharskiego, Wacława Kozłowskiego i ponownie dra Michała Zielińskiego. Wraz z Mickiewiczówną i Zaleskim stanowiliby pełny skład Komitetu, por.: AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a, Pismo F. Pułaskiego z 30 stycznia 1946 r. do sekretarza generalnego PAU w sprawie członków Komitetu Miejscowego.

podstaw bytu Biblioteki Polskiej w Paryżu nie mogą być podjęte bez porozumienia się z Ministerstwem Oświaty[45].

Władysław Folkierski zajął także stanowisko wobec Marii Mickiewiczówny, która w opinii F. Pułaskiego utrzymywała zbyt bliski kontakt ze środowiskami lewicującymi, a nawet komunizującymi we Francji. Prosił więc Kajetana Morawskiego, aby ks. Augustyn Jakubisiak lub Irena Gałęzowska — pracownik Biblioteki, poprzez bezpośrednie kontakty wpłynęli na zmianę postawy i „uleganie niepożądanym wpływom politycznym" wnuczki Adama, a córki Władysława Mickiewicza[46].

Kolejna inicjatywa Franciszka Pułaskiego zmierzająca do uzyskania pomocy w zakresie odbudowy i uzupełnienia Biblioteki skierowana była do francuskich środowisk naukowych. Dyrektor pragnął, aby w Paryżu zawiązał się komitet stawiający sobie za zadanie realne wspieranie odbudowy kierowanej przez niego instytucji. W tym celu zwołał w dniu 20 stycznia 1945 r. zebranie, w którym uczestniczyli: „Prezes Instytutu Francji, sekretarze generalni pięciu Akademii wchodzących w skład Instytutu, wszyscy dyrektorowie wielkich bibliotek i muzeów Paryża, dyrektorowie departamentów wyższego nauczania i sztuk pięknych, bibliotek i archiwaliów"[47]. Obecny na spotkaniu generalny administrator Biblioteki Narodowej w Paryżu Jan Loran zaproponował utworzenie komitetu odbudowy Biblioteki. Pod wnioskiem tym złożyli podpisy uczestnicy zebrania. Liczba osób podpisujących ten wniosek systematycznie rosła. Dążono, aby poparcie dla niego złożyli przedstawiciele wielu uniwersytetów i towarzystw naukowych. Przystąpiono do opracowywania odezwy do „świata cywilizowanego" w sprawie odbudowy Biblioteki Polskiej i gromadzenia dla niej książek[48]. Dokument ogłoszony 21 kwietnia 1945 r. podpisało 136 wybitnych osobistości reprezentujących francuskie środowiska intelektualne oraz wyżsi przedstawiciele duchowieństwa. Prezesami honorowymi Komitetu Pomocy Bibliotece Polskiej zostali członkowie Akademii Francuskiej Georges Duhamel i admirał Lacaze oraz prezes Polskiego Towarzystwa Historyczno-Literackiego — Kamil Gronkowski. Jednym z członków zarządu został Franciszek Pułaski[49].

Kwestia przejęcia Biblioteki przez Komitet Miejscowy nastręczała jednak zasadnicze trudności nie do przezwyciężenia. Okazało się bowiem, że z prawnego punktu widzenia przeniesienie własności szacownej instytucji na tenże Komitet było niemożliwe. Organ ten bowiem nie posiadł osobowości prawnej i nie mógł jej nabyć[50].

W tej sytuacji Franciszek Pułaski zasięgnął opinii prezesa francuskiej Rady Adwokackiej w sprawie znalezienia innej drogi uchronienia Biblioteki Polskiej przed ewentualnymi wpływami „obcych nam żywiołów", czyli utworzonej w Polsce z nadania

---

[45] IPMS, Ministerstwo WRiOP, sygn. A.19.II/14, Treść depeszy W. Folkierskiego z 25 stycznia 1945 r. do K. Morawskiego w sprawie Biblioteki Polskiej w Paryżu, wysłanej przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

[46] Tamże.

[47] Tamże, *Memorandum o stanie Biblioteki Polskiej w Paryżu w dniu 1-go Lutego 1945 r.*, Paryż. 4 lutego 1945 r.

[48] Tamże.

[49] F. P u ł a s k i, *Biblioteka*…, s. 152, 169.

[50] IPMS, Ministerstwo WRiOP, sygn. A.19.II/14, Pismo F. Pułaskiego z 4 lutego 1945 r. skierowane do członków PAU Stanisława Grabskiego, Władysława Folkierskiego, Wacława Komarnickiego, Stanisława Kota i gen. Mariana Kukiela w sprawie Biblioteki Polskiej w Paryżu; tamże, Tajne pismo K. Morawskiego z 22 lutego 1945 r. do W. Folkierskiego w sprawie sytuacji prawnej Komitetu Miejscowego.

sowieckiego władzy. Ustalono, że najlepszym sposobem zrealizowania tej myśli byłoby podjęcie określonego działania przez prezydenta RP i członków PAU, przebywających aktualnie w Wielkiej Brytanii i w Stanach Zjednoczonych. Polegałoby ono na

> …zwołaniu przez Protektora Akademii P. Prezydenta RP nadzwyczajnego zebrania członków Akademii, znajdujących się w Londynie (upoważnienia telegraficzne mogliby nadesłać członkowie Akademii ze Stanów Zjednoczonych i Kanady). To Nadzwyczajne Zebranie Akademii (okolicznościami wojny usprawiedliwione) mogłoby powziąć następujące uchwały:
> 1) Na czas wojny siedzibą Polskiej Akademii Umiejętności jest Londyn,
> 2) Prowizorycznie na czas wojny pełnią obowiązki Prezesa i Sekretarza Generalnego PAU członkowie Akademii na tym zebraniu desygnowani (tak postąpiła Akademia Francuska podczas okupacji wbrew statutowi).
> 3) Delegatura Franciszka Pułaskiego przy Bibliotece Polskiej trwająca od 1926 r. zostaje przedłużona na okres czasu w uchwale wymieniony.
> 4) Pełnomocnictwo do Zarządu Biblioteką i Muzeum Mickiewicza oraz domem Biblioteki, podpisane przez Prezesa i Sekretarza generalnego i należycie legalizowane z powołaniem na uchwałę Walnego Zebrania Akademii zostanie w możliwie najprędszym czasie nadesłane[51].

Propozycję takiego działania, adresowaną w dniu 4 lutego 1945 r. do członków PAU: Stanisława Grabskiego, Władysława Folkierskiego, Wacława Komarnickiego, Stanisława Kota i gen. Mariana Kukiela uzasadniał następująco:

> Zagrażają Bibliotece Polskiej w bliskim czasie dwie możliwości:
> 1) Utworzenie w Krakowie Akademii, która by nosiła tytuł Polskiej Akademii Umiejętności i pozornie była kontynuacją Akademii zamkniętej przez Niemców. W konsekwencji każdego dnia mogą się zjawić w Bibliotece Polskiej przedstawiciele tej instytucji i zażądać ode mnie wydania zbiorów i przekazania zarządu Biblioteki.
> 2) Drugą ewentualnością może dalszą, ale nie wykluczoną, to uznanie przez rząd de Gaulla rządu lubelskiego. W konsekwencji przyszłaby ingerencja w sprawy Biblioteki Polskiej rządu lubelskiego, a faktycznie ambasady sowieckiej.
>
> Obie te ewentualności byłyby gorsze w skutkach niż rabunek niemiecki, jakiemu uległa Biblioteka Polska[52].

Aktualny stan i działalność Biblioteki Polskiej przedstawił Pułaski członkom PAU w cytowanym już *Memorandum,* w którym zawarł szereg ważnych informacji. Przede wszystkim ukazał aktualny przebieg remontu i renowacji budynku, uratowane zbiory rękopisów archiwalnych i rycin oraz podejmowane inicjatywy odczytowe, wystawiennicze. Informował, że zdaniem polskiego konsulatu generalnego szkody materialne wyrządzone placówce przez okupanta wynosiły około 2 mln 500 tys. ówczesnych franków[53].

---

[51] Tamże.

[52] Tamże, F. Pułaski brał pod uwagę włączenie do proponowanej inicjatywy także zagranicznych członków PAU przebywających w Wielkiej Brytanii, takich jak: J. Holland Rose (Cambridge), Harold Temperley (Cambridge), Sir Josef J. Thompson (Cambridge), G.H. Hardy (Cambridge), Sir F.G. Hopkins (Cambridge), Artur Keith (Londyn), Sir Artur Stanley (Eddington).

[53] Tamże, *Memorandum o stanie Biblioteki Polskiej w Paryżu w dniu 1-go Lutego 1945 r.*, Paryż. 4 lutego 1945 r.

W przypadku gdyby zawiodła realizacja koncepcji oficjalnego podporządkowania Biblioteki Polskiej członkom PAU i nastąpiło bezpośrednie zagrożenie jej niezależności Franciszek Pułaski rozważał powrócenie do zarzuconej już nieco myśli sprzed kilku lat o przewiezieniu zasobów bibliotecznych do Stanów Zjednoczonych, chociaż zdawał sobie sprawę, że operacja ta jest trudna, wręcz niemożliwa do przeprowadzenia ze względów technicznych[54].

Intensywne działania Pułaskiego, mające na celu perspektywiczne zabezpieczenie Biblioteki przed wpływami urzędującej w Polsce władzy, wzbudziły zwiększone zainteresowanie ministra Władysława Folkierskiego sytuacją tej instytucji. W depeszy skierowanej do ambasadora Kajetana Morawskiego zwrócił się z zapytaniem, czy istnieje zagrożenie dla Biblioteki ze strony ludzi związanych z „Komitetem Lubelskim"[55].

Kierownik Ministerstwa WRiOP sugerował też dyrektorowi, aby z uwagi na zaistniałe warunki polityczne nie sprowadzać do czasu pełnej stabilizacji przyszłości placówki do Paryża zbiorów bibliotecznych, ukrytych na południu Francji. Wyrażał ponadto wątpliwość co do inicjatywy Pułaskiego, zmierzającej do podjęcia uchwał przez członków PAU na uchodźstwie (chociaż stwarzał warunki do jej realizacji, rozsyłając profesorom kopie skierowanego do nich listu). Uważał, że zwołane w Londynie walne zebranie PAU przy tak niewielkiej liczbie uczestników nie miałoby „dostatecznie silnej podstawy formalnej" do zapewnienia zasobom bibliotecznym trwałej ochrony prawnej[56].

Ważną rolę w stabilnej działalności Biblioteki odgrywały kwestie finansowe. Podstawą materialnego wspierania jej pracy w pierwszych miesiącach po zakończeniu okupacji niemieckiej były subsydia płynące z różnych źródeł i dotacje udzielane przez ambasadę w Paryżu. Od września 1944 r. do końca lutego 1945 r. kwoty wydatkowane przez polską placówkę dyplomatyczną wynosiły 375 tys. franków i były przeznaczone głównie na wydatki bieżące. Ministerstwo Skarbu w Londynie zrefundowało w tym czasie ambasadzie tylko 140 tys. franków[57]. Tymczasem rosły koszty utrzymania prężnie działającej instytucji. Potrzebne były pieniądze na prace remontowe, a przede wszystkim na stworzenie trwałych, niezależnych od nieprzewidywalnych sił politycznych, podstaw finansowych funkcjonowania Biblioteki. Dyrektor nie chciał bowiem, aby znajdujące się pod jego pieczą „skarby dostać się miały w ręce zaprzedanych wrogów, czy obałamuconych przez [...] doktrynę zaślepieńców, w ich rękach stałyby się niebezpieczną bronią, niszczącą nasze ideały narodowe"[58].

---

[54] Pismo F. Pułaskiego z 4 lutego 1945 r. skierowane do członków PAU Stanisława Grabskiego, Władysława Folkierskiego, Wacława Komarnickiego, Stanisława Kota i gen. Mariana Kukiela w sprawie Biblioteki Polskiej w Paryżu.

[55] Tamże, Treść depeszy W. Folkierskiego z 9 lutego 1945 r. do K. Morawskiego.

[56] Tamże, Tajne pismo W. Folkierskiego z 25 lutego 1945 r. do F. Pułaskiego w sprawie Biblioteki Polskiej.

[57] Tamże, Pismo K. Morawskiego z 9 lutego 1945 r. do W. Folkierskiego, przesłane do wiadomości Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Ministerstwa Informacji i Dokumentacji. W informacji przekazanej do PAU w Krakowie F. Pułaski podawał, że w okresie od 20 października 1944 r. do 10 września 1945 r. Biblioteka Polska otrzymała subsydia w wysokości 183 479 550 franków. Rozliczenia finansowe z ambasadą polską trwały od 20 października 1944 r. do 25 listopada 1945 r., por.: AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a, *Zestawienie sprawozdań rachunkowych Biblioteki Polskiej od 1 IV 1939 do 1 IV 1946 r.*

[58] IPMS, Ministerstwo WRiOP, sygn. A.19.II/14, Pismo F. Pułaskiego z 1 marca 1945 r. do W. Folkierskiego w sprawie utworzenia Funduszu Rezerwowego Biblioteki Polskiej w Paryżu. Z treści doku-

Stąd też z jego inicjatywy zrodziły się, zakończone powodzeniem, starania w sprawie powołania Funduszu Rezerwowego Biblioteki Polskiej w Paryżu. Zwrócił się z prośbą do prezydenta Władysława Raczkiewicza, jako protektora PAU i Władysława Folkierskiego — kierownika Ministerstwa WRiOP o utworzenie Funduszu Rezerwowego Biblioteki Polskiej w Paryżu w wysokości 10 tys. £. Uzyskaną kwotę planował przeznaczyć na sfinansowanie ewentualnego wysłania istniejących zasobów bibliotecznych do Stanów Zjednoczonych z zamiarem przywiezienia ich w odpowiednim czasie na kontynent europejski. Przede wszystkim planował jednak spożytkować ją na wyremontowanie i rozwijanie takich form bieżącej działalność Biblioteki, jak: udostępnianie książek i i materiałów archiwalnych w czytelni, organizowanie seryjnych odczytów i wydawanie ich drukiem, prowadzenie przy Bibliotece Wyższego Studium Polskiego dla młodzieży uniwersyteckiej na temat wiedzy o Polsce, kontynuowanie istniejącego przed wojną *Centre d'Studes Polonaise,* organizowanie zebrań i wystaw. Uważał, że z Funduszu należy wtedy korzystać, gdyby ustały płynące subsydia lub gdy trzeba wydać pewne kwoty „na zabezpieczenie od obcej ingerencji domu Biblioteki Polskiej". Zdaniem Pułaskiego zbiory paryskie należało tym bardziej chronić, że w kraju zostało dokonanych wiele zniszczeń dziedzictwa narodowego w zakresie kultury i te, które zostały zachowane we Francji mają jeszcze większe znaczenie dla narodu polskiego. Postanowiono, że otrzymane pieniądze będą wydatkowane na

> …zabezpieczenie prawne i faktyczne domu Biblioteki Polskiej od zajęcia przez obce jego przeznaczeniu czynniki, a zachowanie go jako centrum życia narodowego Polaków zamieszkałych we Francji. Fundusz ten powinien być ulokowany w instytucji bankowej na imię jednej lub paru osób według decyzji Pana Prezydenta i Pana Ministra[59].

Dyrektor Biblioteki proponował, aby z uzyskanych od rządu polskiego w Londynie funduszy mógł korzystać w porozumieniu z Komitetem Miejscowym Biblioteki w składzie: Kajetan Morawski, ks. A. Jakubisiak, Wacław Grzybowski i Michał Zieliński. Nie zamierzał konsultować się w tej kwestii z Marią Mickiewiczówną, ponieważ uznał, że „przeszła do lublinian"[60].

Odpowiedź władz londyńskich na inicjatywę ustanowienia Funduszu była pozytywna. Już w dniu 7 marca 1945 r. Władysław Folkierski informował Franciszka Pułaskiego: „pragnę donieść w imieniu Pana Prezydenta i własnym, że po wielu staraniach udało mi się wydostać na utworzenie Funduszu Rezerwowego Biblioteki Polskiej w Paryżu kwotę £ 10.000"[61]. Wniosek Ministerstwa Skarbu w tej sprawie został przyjęty uchwałą Rady Ministrów rządu polskiego w Londynie w dniu 8 września 1945 r.[62]

---

mentu wynika, że z podobnym pismem F. Pułaski zwrócił się również do prezydenta RP Władysława Raczkiewicza.

[59] Tamże, por.: F. P u ł a s k i, *Biblioteka*…, s. 148.

[60] IPMS, Ministerstwo WRiOP, sygn. A.19.II/14, Pismo F. Pułaskiego z 1 marca 1945 r. do W. Folkierskiego w sprawie utworzenia Funduszu Rezerwowego Biblioteki Polskiej w Paryżu.

[61] Tamże, Kopia tajnego pisma W. Folkierskiego z 7 marca 1945 r. do F. Pułaskiego.

[62] AN PAN i PAU, sygn. PAU I-139a, *Zestawienie sprawozdań rachunkowych Biblioteki Polskiej od 1 IV 1939 do 1 IV 1946 r.*

Znaczenie tego faktu tym bardziej należy docenić, że decyzja o ustanowieniu Funduszu podjęta została przez rząd polski w Londynie w bardzo już trudnym dla niego okresie. W celu racjonalnego i przejrzystego korzystania z przyznanych środków finansowych opracowany został projekt regulaminu, przedstawiony do zatwierdzenia Władysławowi Folkierskiemu. Sformułowano również zasady funkcjonowania Funduszu. W projekcie regulaminu podkreślono

> …aby 1) czerpanie z tego funduszu były protokólarnie uchwalone przez trzy osoby (ks. A. Jakubisiaka Delegata M[inisterstwa] W.R.iO.P., Józefa Jakubowskiego Prezesa P.C.K. i Franciszka Pułaskiego Delegata M. S. Z. i P.A.U.), 2) zabezpieczenie Funduszu przez umieszczenie go w połowie w Lizbonie w Bankach na prywatne łącznie rachunki 3 lub 4 osób, z których to rachunków dyspozycje płatnicze nosić winny dwa podpisy z liczby osób, na których nazwiska rachunek został otwarty. Jako osoby proponuję na Londyn: Pana Ministra, siebie i pp. Tadeusza Tomaszewskiego i Adama Żółtowskiego, na Lizbonę pp. Władysława Houwolta, Floriana Piskorskiego i siebie[63].

Mając na uwadze pełne zabezpieczenie Biblioteki przed niepożądanymi wpływami politycznymi, zwłaszcza ze strony „lublinian", F. Pułaski przedstawił ministrowi Folkierskiemu koncepcję zmiany na pewien czas właściciela instytucji i w ten sposób wyłączenia jej spod władzy PAU, mogącej być pod przemożnym wpływem rządu warszawskiego. Zaproponował, aby budynek wraz ze znajdującymi się w nim zbiorami został na wiele lat wydzierżawiony, z prawem wymówienia w dowolnym czasie. Postulował, aby tym dzierżawcą była Rada Polonii Amerykańskiej lub Komitet Narodowy Amerykanów Polskiego Pochodzenia. Opracowywany już przez prawników projekt umowy w sprawie dzierżawy przewidywał, że zmiana właściciela nie wpłynie hamująco na prężnie rozwijającą się działalność Biblioteki.

Franciszek Pułaski wysunął również propozycję zdeponowania niesprowadzonych dotychczas do Paryża, a przechowywanych na południu Francji zbiorów bibliotecznych w Radzie Polonii Amerykańskiej. W opracowanym na tę okoliczność projekcie umowy zagwarantowano PAU pełną własność i możliwość dysponowania złożonymi w Radzie zasobami po zakończeniu wojny[64].

W rezultacie dalszych rozmów i kontaktów doprowadził do wydzierżawienia na 9 lat, począwszy od 25 kwietnia 1945 r., Biblioteki Polskiej w Paryżu przez Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie w Ameryce z siedzibą Chicago. W dniu 13 czerwca tegoż roku podpisana została w tej sprawie umowa pomiędzy Franciszkiem Pułaskim a Zjednoczeniem[65]. W ten sposób zapewniona została niezależność od rządu warszawskiego i stabilność wielce zasłużonej polskiej instytucji naukowej i kulturalnej w stolicy Francji.

Troska F. Pułaskiego o ocalenie zbiorów Biblioteki Polskiej przed zniszczeniem i uchronienie jej przed niepożądanymi wpływami politycznymi po drugiej wojnie światowej zasługuje na szczególne uznanie. W trudnych warunkach wojennych i systematycznie pogarszających się międzynarodowych stosunkach politycznych wokół sprawy

---

[63] IPMS, Ministerstwo WRiOP, sygn. A.19.II/14, Pismo F. Pułaskiego z 15 marca 1945 r. do W. Folkierskiego z wyrazami wdzięczności za utworzenie Funduszu Rezerwowego Biblioteki Polskiej w Paryżu.

[64] Tamże.

[65] Szerzej: W. Rolbiecki, *Polska Stacja Naukowa w Paryzu w latach 1939–1978*, [w:] D. Rederowa, B. Jaczewski, W. Rolbiecki, *Polska Stacja Naukowa w Paryżu w latach 1893–1978*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1982, s. 212–214.

polskiej, delegat PAU podjął szereg inicjatyw, które zmierzały do uratowania zagrożonych okupacja niemiecką bezcennych zbiorów, a następnie zachowania ukształtowanego przez dziesięciolecia oblicza kierowanej przez siebie instytucji. Również godne podkreślenia są starania rządu polskiego na uchodźstwie i osób wokół niego skupionych na rzecz utrzymania i rozwijania działalności Biblioteki Polskiej w Paryżu. Placówkę tę traktowano jako symbol wolności narodowej, a zarazem ważny bastion kultury polskiej na obczyźnie. Podjęte w pierwszej połowie lat czterdziestych, w złożonych warunkach politycznych i międzynarodowych inicjatywy zaowocowały uniezależnieniem działalności od przyszłych władz PRL, a jednocześnie spowodowały dalszy jej rozwój dla dobra kultury i nauki polskiej na obczyźnie oraz w kraju. Biblioteka Polska w Paryżu nadal mogła służyć swoimi cennymi zbiorami i prężną działalnością idei umacniania więzi pomiędzy Polską a Francją.

Witold Chmielewski

OUT OF CONCERN FOR THE NATIONAL AND INDEPENDENT NATURE OF THE POLISH LIBRARY IN PARIS DURING THE SECOND WORLD WAR

Summary

The Polish Library in Paris is an institution which had rendered great service to maintaining the Polish culture and national spirit during the period of the Partitions of Poland. In the interwar period, the Polish Library organized scientific activities, lectures, exhibitions, and was an important centre of Polish life in France. The Polish Academy of Arts and Sciences in Cracow had custody of the Polish Library. The German occupation of Paris led to the closure of the Library. The most valuable part of its collections had been hidden in the south of France. Out of concern for full protection of its collections, it was postulated to evacuate it to the United States. The Library building was greatly devastated. After the withdrawal of the Germans from Paris, the building where this very distinguished institution had been located was rebuilt and renovated with much support from the Polish government-in-exile. The pre-war activities of the Polish Library were resumed, particularly those connected with organizing lectures and meetings, museology, art exhibitions, developing studies on the Polish culture among French youth. At the same time some measures were taken, which resulted, in spite of the complex political and international conditions, in achieving independence of the Library of the then authorities in Warsaw, simultaneously leading to its further development for the benefit of the Polish culture in exile and at home. The Polish Library in Paris continued to offer its valuable collections and thriving activity for the benefit of strengthening the bonds between Poland and France.